

למעמדו של הראשון-לציון בירושלים (תרל"ג – 1873)

רבקה פלסר

בעקבות הח'טי הומאיון (צו המלכות) של שנת 1856 (תרנ"ו) שהתייחס ברובו לזכויותיהם של הלא-מוסלמים, חל כידוע פחות משמעותי במעמדו של הרב הראשי – החכם באשי – בקהילות ישראל באימפריה העות'מאנית.

בחמישה במאי 1865 אושרה חוקת הקהילות ליהודי האימפריה – הח'אח'אם ח'אנה – שבאה להסדיר את ארגון הפנימי של הקהילות, ולקבוע את סדרי בחירתו ומינויו של החכם באשי. החכם באשי הוכר על ידי השלטונות כרשות הרוחנית המרכזית, הוא שייצג את קהילתו בפני המלכות, ובאמצעותו קוימו פקודות הממשלה. החכם באשי של קושטא עמד בראש ההיררכיה הדתית, ורבניהן הראשיים של הקהילות השונות באימפריה היו מתמנים או מורחים על ידו. על פי הח'אח'אם ח'אנה הוגבלה סמכותו של החכם באשי הן על ידי הוועד הכללי (להלן) והן על ידי מינוי שני ועדים נוספים הוועד הגשמי והוועד הרוחני, שפיקחו על כל פעולותיו. הוועד הכללי היה הגוף הייצוגי רב העוצמה של הקהילה, והורכב מעשירי הקהילה וחכמיה. הוא סייע בבחירת החכם באשי, ומכאן גם כוחו והשפעתו. ועד זה אמור היה לבחור מתוכו בשבעת חברי הוועד הרוחני (שנבחרו לכל ימי חייהם) ובתשעת חברי הוועד הגשמי (שנבחרו למשך שנתיים). הוועד הרוחני נועד לטפל בכל ענייני הדת והדין של הקהילה, ואילו על הוועד הגשמי הוטל לטפל בעניינים החומריים והאדמיניסטרטיביים.¹

הרב הראשי בירושלים, הראשון לציון, היה באופן רשמי רבו הראשי של המחוז העות'מאני בירושלים (שכלל גם את חברון, עזה ויפו) בלבד, ולא רב ראשי לארץ-ישראל. חשיבותה ומרכזיותה של משרה זו באו לה מכוח אישיותם של הנבחרים ולמדנותם ומכוח מעמדה של בירושלים בעולם היהודי. במחצית השנייה של המאה הי"ט הלכה והצטמצמה השפעתם של הרבנים הראשיים בירושלים, וסמכותם חלה בעצם על העדה הספרדית בלבד.

מתוך שלושה-עשר הראשונים לציון שניהנו בירושלים בין השנים ת"ד-תרע"ז, רק שלושה נתמנו לחכם באשי על ידי פירמאן מן השער העליון: הרב חיים אברהם גאגין (אג"ן) בשנת תר"ב, הרב רפאל מאיר פאניז'יל (המרפ"א) בשנת תר"ן והרב יעקב שאול אלישר (יש"א ברכה) בשנת

1 מ' קנדי, 'מוסד החכם באשי וחוקת החכם ח'אנה באסאטאנבול בתמורות המאה הי"ט' (1835-1914), עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה, ספטמבר 1985, פרקים ד-ה, עמ' 53-115, 120-122.

תרנ"ג. שלושה אחרים קיבלו כנראה רשיון מן השלטונות המקומיים, ושבעה אחרים כיהנו כממלאי מקום.²
 הראשון לציון נבחר בהסכמה כללית של כל חברי העדה, ולאחר אישור הבחירה על ידי הפחה של מחוז ירושלים הוא הוכרז ממלא מקום חכם באשי עד בוא הפירמאן מן השער העליון ואישור מינויו כחכם באשי.³

*

חוקת הח'אח'אם ח'אנה לא יושמה למעשה בירושלים כפי שלא יושמה גם במקומות אחרים באימפריה. לצדו של הראשון לציון עמד רק הוועד הכללי רב העוצמה, ולא נבחרו כנדרש הוועד הרוחני והוועד הגשמי.

עם פטירתו של הראשון לציון אברהם אשכנזי בחודש שבט תר"ם,⁴ עוכבה למשך שישה חודשים בחירתו של יורשו, ראש הוועד דאז, רפאל מאיר פאניז'יל.⁵ העיכוב נגרם בשל דרישת חלק נכבד מן הציבור הספרדי בעיר כי ימולאו קודם 'התנאים, וההנהגה תתוקן על פי החוקים אשר חקקה ממשלתנו הרוממה בדבר ההנהגה הפנימית במקהלות היהודים'. בין שבע-עשרה הדרישות המפורטות היתה גם התביעה למינוי ועד רוחני ועד גשמי. בט"ו באב תר"ם הגיעו הצדדים להסכמה מלאה, ור' רפאל מאיר פאניז'יל נבחר למשרה הרמה, אם כי הרשיון מן השער העליון הגיע רק בשנת תר"ן. בראש הוועד הרוחני החדש שנבחר הועמד הרב יעקב שאול אלישר, ובראש הוועד הגשמי הועמד יוסף יהושע קאריו.⁶

עדות לירידה הגדולה במעמדו של הראשון לציון ניתן למצוא בכתב התחייבות משנת תרל"ג החתום בידי הראשון לציון אברהם אשכנזי.⁷ זה אינו אלא כתב ויתור מצדו לראש הוועד הספרדי, ר' רפאל מאיר פאניז'יל. על פי מסמך זה חלה השוואה כמעט גמורה בין שני האישיט, וברוב העניינים יש לרב שותף להחלטה ולסמכות בדמותו של ראש הוועד. בפתח דבריו מנמק הרב אשכנזי את סיבת כתב ההתחייבות הזה בכך, שעל אף התנאים שנחתמו

2 י' ברנאי, 'מעמדה של הרבנות הכוללת בירושלים בתקופה העות'מאנית', קתדרה, 13 (תשרי תש"ם), עמ' 47-69.
 3 החבצלת, שנה עשירית, מס' 35 (ט' תמוז תר"ם), עמ' 260. וראה גם: א' אלמאליח, הראשונים לציון: תולדותיהם ופעולתם, ירושלים תשל"ל, עמ' 7-11.
 4 ר' אברהם אשכנזי נולד בלאריסה שביוון בשנת תקע"א. בשנת תק"ף עלה עם הוריו לירושלים. בשנת תר"י מונה חבר בבית דינו של הרב בנימין נבון ובתרכ"ד מונה לראב"ד בירושלים. בשנת תרכ"ט, בראש חודש ניסן, נבחר לראשון לציון, וכיהן בתפקיד עד לפטירתו בט' בשבט תר"ם. ראה: מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, ב. ירושלים תרצ"ב, עמ' 121-122; אלמאליח, שם, עמ' 254-266.
 5 ר' רפאל מאיר פאניז'יל נולד בטטאר פורדג'יק שבבולגריה בשנת תקס"ה, ובתקס"ז עלה עם הוריו לירושלים. בשנת תרי"ד נבחר לנשיא עדת הספרדים וראב"ד בירושלים. כ"ב באב תר"ם נבחר לראשון לציון, ממלא מקום חכם באשי. בר' בתשרי תר"ן נתמנה לחכם באשי במאמר המלך. נפטר בתרנ"ג. ראה: גאון, שם, עמ' 533-535; אלמאליח, שם, עמ' 267-282.
 6 החבצלת, שנה עשירית, מס' 24 (ו' ניסן תר"ם), 25 (כ"ז ניסן תר"ם), 31 (י"א סיון תר"ם), 33 (כ"ה סיון תר"ם), 35 (ט' תמוז תר"ם), 40-39 (ט"ו אב תר"ם).
 יוסף יהושע קאריו, מעסקני הספרדים בירושלים, ראב"ד ונשיא ועד העדה. נולד בירושלים בשנת תקס"ז, ונפטר בשנת תרמ"ג. ראה: גאון, שם, עמ' 603.
 7 התעודה נמצאת בארכיון חיים אברהם גאגין שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, וסמנה V.736/247. תעודה אחרת משנת תרנ"ג או קודם לכן, שאף היא מדגימה את ירידת מעמדו של הראשון לציון, מובאת אצל גאון, שם, עמ' 228. גאון קורא את תאריך התעודה כתרנ"ה, אולם כיוון שגם ר"מ פאניז'יל חתם עליה, והוא נפטר בתרנ"ג, קריאתו שגויה.

תעודה: למעמדו של הראשון-לציון

בינו ובין ראש הוועד, הרב פאניז'יל, מיד עם היבחרו לתפקיד הראשון לציון, בשנת תרכ"ט, לא פחתו המחלוקות והסכסוכים ביניהם ורבתה סכנת פירוד ביישוב, ומשום כבוד התורה ושלמות העדה החליט מרצונו הטוב לכרות 'ברית אהבה' עם ראש הוועד.⁸

הסעיפים העיקריים בכתב ההתחייבות הם: (א) משכורתו של ראש הוועד תשתווה לזו של הראשון לציון, מלבד יתרון של 1500 אריות לאחרון. (ב) נוסף למצב הקיים, שלפיו חייב הרב לחתום על מסמכי הוועד מיד לאחר ראש הוועד, הרי מעתה הוא מתחייב שלא לחתום בלי ידיעתו והסכמתו של ראש הוועד על שום מסמך, ואפילו בעניינים הנוגעים לעדות האחרות בירושלים. (ג) הראשון לציון אינו רשאי לכבד את החכמים בדרשות השבת על פי בחירתו בלבד; הבחירה תיעשה מעתה בהסכמת שניהם. (ד) ההכנסות מתרומות האורחים הבאים מחו"ל תחלקנה שווה בשווה בין כל בתי הכנסיות, בלי שים לב באיזה מהם התפללו האורחים. (ה) הרב מתחייב לנהוג כבוד בראש הוועד הן בפניו הן שלא בפניו. (ו) יישלח ג'ירקולאריס (= חזור) אל הג'ינסייא (= אזרחות. אולי הכוונה כאן לבעלי תעודות האזרחות) הצרפתית והרוסית שכל המכתבים הנשלחים לשם הרב ייפתחו תחילה על ידי יעקב ואלירו.⁹

מסמך נוסף הקשור בראשון לציון ר' אברהם אשכנזי הוא מכתב התפטרות שלו מתפקידו הרם.¹⁰ המכתב אינו נושא תאריך ואין גם ציון שמו של החכם באשי בקושטא שאליו הוא נועד. אין לדעת בכירור מה גרם לכתיבתו. אחת האפשרויות היא שהמחלוקת הקשה שפרצה בחברון בראשית תרל"ט בין הרב אליהו מאני (רא"ם) ותומכיו לבין הרב רחמים יוסף פראנקו (חרי"ף) ותומכיו על ראשות הרבנות בעיר, ואשר הרב אשכנזי טיפל ביישובה, היא שהכריעה אותו והביאתו לידי כתיבת המכתב.¹¹

בדיעבד מתברר שהמכתב לא נשלח כלל, מכיוון שר' אברהם אשכנזי נפטר בעודו יושב על כסאו, ושלא נשלח המכתב אך ההתפטרות לא נתקבלה על ידי החכם באשי בקושטא?!

8 יתכן כי גם גורם אישי היה מעורב בסכסוך שבין שני האישים. פאניז'יל רצה להיבחר לראשון לציון אחרי פטירתו של הרב חיים דוד חזן, אך נדחה בשל בחירתו של אברהם אשכנזי. ראה: אלמאליח (לעיל, הערה 3), עמ' 271.

9 יעקב ואלירו היה מראשי כוללות הספרדים בירושלים ומייסד הבנק הראשון שסחר עם חוץ-לארץ. ראה: גאון (לעיל, הערה 4), עמ' 229.

10 גם מכתב זה נמצא בארכיון חיים אברהם גאגין שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, וסימנו V.736/247.

11 לפרטי המחלוקת ראה: גאון (לעיל, הערה 4), א, תרפ"ח, עמ' 188-189; אלמאליח (לעיל, הערה 3), עמ' 261-263.

תעודה מס' 1

בס"ד

אנא נפשאי רש"ל [ראשון לציון] הבא עהח"מ [על החתום מטה] מהדענא כי מיום שנתמניתי בעבודת הקנשת] בעהית"ו [בעיר הקודש ירושלים תבנה ותכתן] עשינו תנאים עם מעלת] רב רחומאי הרב הגדול מעוז ומגדול ראש הועד הקנשת] המרפ"א [רפאל מאיר פאניזיל] יצ"ו [ישמרהו צורו וגואלן] ומאותו זמן עד יומא דנא לא בציר [פחתן] ¹ מאיזה סכסוכים אשר מהם מתאזים פירוד ח"ו [חס וחלילה] בינינו זה תוהי סיבה כי ירמו ראש המבקשים הבלבולים והמריבות לעשות אשר יזמו וזו היא שהחריבה עק"ת [עיר קדשנו ותפארתנו] בעה"ר [בעונותינו הרבים]. וע"ז [ועל זה] ראיתי ונתן אל לבי לבקש אופן לתיקן עק"ת וכבודינו הוא כבוד התורה שלא תתחלל חלילה. והסכמתי בדעתי מט"ר [מטוב רצוני] והש"ד [והשלמת דעתן] לשיקבה"ו [לשם ייחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה] לכרות ברית אהבה עזה עם הרב הגדול הנכר] יצ"ו אהבה אמיתית לעצם ולבשר בלי שום ערמה ותחבולה חלילה, דברים המסורים ללב אשר עליהם נאמר ויראת מאלהיך אני ה' כביכול. וראיתי אני לתקן תחילה איזה דברים הגורמים הפירוד, ומי"מ [ומעתה ומעכשיו] נתחייבתי בחיגור"ש [בחייב גמור ושלם] לתקנם ולקיימם בלי מגרעת ואלו הם [:] א' בענין ההספקה שעשו לי כונללות] עק"ת [בפעם] שנתמניתי לראש, תנאי היו דברינו בכתיבתי חתמתי שלא יהיה לי יתרון הספקה על הרב הנז' זולת אלפ ות"ק [1500] אריות דוקא ובכן דבר זה יתנהג תמיד עוד כל ימי עולם בלתי שינוי ותמורה. ב' חותם הגושפנקא מלבד שכבר החיוב מוטל עלי שכשיחתום הרב הנז' בהסכמת הוועד תיכפ חיובא רמייא עלי לבא עה"ח [על החתום], אפגם זאת מתחייב אני בחיוב גר"ש [גמור ושלם] מי"מ [מעתה ומעכשיו] שלא לחתום בשום דבר הנוגע לכוללות]ת] ואפ"ל] הנוגע לכוללות] אחי]נ] האשכנזים ומערבים ואפ"ל] לשאר ארצות החיים [צפת, חברון, טבריה] ואפ"ל] קיום חתימות דשייכים לכוללות אין לי רשות לחתום בשום עניין בלתי ידיעתו והסכמתו. ג' דררשי שבת כלה וש[בת] תשובה וגדול וזכור, לא אוכל אני לבדי לכבד בהם החכמים יצ"ו שידרשו בהם כ"א [כי אם] בחברת הרב הנז' יצ"ו נתייעץ יחד ולמה שיוכשר בעינינו יחד נכבדו, זולת שאם יעלה ברצוני לדרוש איזה מהם אני בעצמי או יעלה ברצון הרב הנז' לדרוש הוא בעצמו שאזי לא יהיה בחירה אחרת כי אנו קודמים לכל אדם. ד' להתאמץ לתקן ענייני הבכ"נ [בתי כנסיות], והכנסת האורחים הבאים מחו"ל יתחלק בין כל הבתי כנסיות בערך שנשכים יחד בעה"ת [בעזרת השם יתברך] ערך כל בהכ"נ [בית הכנסת]. ובין אם יתפללו בזה או בזה ההכנסה תיפול לאמצע. ה' חיובא רמייא עלי לכבדו, לנהוג בו כבוד כראוי בין בפניו ובין שלא בפניו, ושלא להקניטו בדברים המכאיבים לבבו, וכ"כ [וכמו כן] החיוב מוטל עלי לכבד כל החכמים יצ"ו כל אחד לפי שיעורו וכבודו. ו' ליתן ג"ירקולאריס אל הגינסייא [אזרחות] פראנסיזא [צרפתית] ומוסקופא [רוסית] על האגרות הבאות לשמי שימסרו אותם ביד כמוהר"י [כבוד מורנו הרב יעקב] ואלירו יצ"ו לפתוח ראשון כמנהגינו. כ"ז [כל זה] קבלתי עלי בקבלה והסכמה גמורה כחומר ההסכמות הנעשות מימות יהושע נ' נון. והכל דלא וכ"ו ודלא וכ"ו כפ"י וכפ"י וכ"ו באופן היותר מתעיל ומספיק לפו"ד [לפום דינא] וכתחז"ל [כתיקון חכמינו זכרונם לברכה] ועד"א [ועל דברים אלה] ח"ש [חתמתי שמי] פעד"ק [פה עיר הקודש] ירושלם ת"ו בשי"א [בשליש א] תשרי התרל"ג ליצ"ת]ה] והשר"ב [והכל שריר וברור] וקיים.

אברהם
אשכנזי סט

ארץ עבדי רשע וסע טומת טורופע ד מיוס אכעסטין שבאלין ון סעד' טר' יט'

יקלע טע מעד רב תומט ורפ ורבל טעוו וטעו' דא ווסד ון ינטר' ית'

וטעו' זמן טד יסע רע לי ככעו טע-יד פקפוס נסר מנס מעלו' פולד חו' ס'ט'

ד וקד פנה ד ימא לא וטקעט ובלע' וטע' ר' לטו' דעו ימ' ון וק'

אוררה סעו' סע' וט' לט' וט' א ל לט' און ל'ק' טעו' ובלע' ק' ס'ד' וק'

על וקל' חל' . וטע' ב'טע' טעו' וט' ל' יק' לער' צר'ית אהבה טע'

ט ור' וק' וק' י' ט' טע' לט' א' וט' א'

וק' ל' חל' ר' ח' וט' וט' ל' ט' ו' ל' ט' ו' ל' ט' ו'

וק' א ל' ק' וט' וט' וט' וט' וט' וט' וט' וט' וט'

כ' מע' ו' א' ו' ח' וט' וט' א' ל' כ' ט' כ' ט' ט' ו'

ר' ו' א' ח' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו'

ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו'

ט' א' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו'

ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו'

ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו'

ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו'

ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו'

ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו'

ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו'

ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו'

ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו'

ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו'

ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו'

ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו'

ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו' ו'

פונד ביאזיט זמ'ר'ס

